

Különös megdicsőülés

MONDOM A MAGAMÉT!

Eörsi István

Egy antikváriumban nemrégiben rábukantam Szabó Lőrinc válogatott prózai írásainak kötetére, melyet a Magyar Fórum Kiadó Kft. Magyar sors és fehér szarvas címen jelentette meg 1994-ben, Csurka István előszavával.

Mielőtt mondandómrá rátémek, már a félreírások elkerülése végett is megvallom, hogy Szabó Lőrincet kamaszkorom óta igen kitűnő költőnek és nagy műfordítóknak tartom, és ezt a véleményemet a prózai kötet Hitlerrel és a hitlerizmussal rajongóan szolidáris darabjai sem változtatták meg.

Természetesnek tekintjük, hogy kitűnő jellemű, humanista világszemléletű ember lehet csak író és csapnivaló filozófus. De az már ámulattal szokott eltölteni bennünket, hogyha valaki pecsétes jellemmel és emberellenes világnézettel maradandó műveket alkot. Igaz, ez meglehetősen ritkán fordul elő, de mégiscsak előfordul. A lehetséges magyarázatok közül most csak azt említem meg, hogy a rossz és igazságtalan világ ábrázolásához szükséges fogékonyság jelen lehet és alakító erőre tehet szert az olyan művészen is, aki hozzádeformálódott ehhez a világhoz. Példaként ide idézem Szabó Lőrinc leghíresebb versének, a Semmiért egészennek közmondásossá vált két sorát: „Mint lámpa, ha lecsavarom, / ne élj, mikor nem akarom.” Ez a metafora a nő feltétel nélküli alávettségét ellentmondást nem tűrő férfikövetelményként fogalmazza meg. Emlékszem, Féja Géza az ötvenes évek elején a békéscsabai könyvtárban beszélgetés közben szalonképtelenebb metaforába burkolta ugyanezt a szemléletet: „Azért van némi különbség aközött, hogy a csizmával szarba lépek vagy hogy beleszarnak a csizmámba.” Mindkét formula szellemes, ámde az alapjukul szolgáló felfogás visszataszító. Csak hogy Szabó Lőrincé finom, szemléletes és tömény formában fejez ki egy általánosan elterjedt, értékes emberek körében is tapasztalható mentalitást.

A rossz tehát, esztétikai formába öntve, az igazság rangjára emelkedhet anélkül, hogy elvesztené azt a sajátosságát, ami rosszá teszi. De van a rossznak olyan vonatkozása is, ami nem válhat művészetté. Bizonyos történelmi értékek objektíveknek tekinthetők, és a költő pórul jár, ha túltejeszi magát ezen. Majakovszkij zsenialitása ellenére kudarcot vallott Lenin-poémájával, mert Lenin történelmi alakjából nem lehet új Megváltót formálni. Szabó Lőrincet – aki Thomas Mann kifejezésével élve a „mélypont zsenijéért”, Hitlerért rajongott – művészi ösztönei megmentették attól, hogy rajongásának tárgyát beemelték költői érdeklődésének körébe. Így költészete mentes maradt a náciizmus mocskától. A publicisztika

azonban olyan műfaj, ahol a világnézet közvetlenül nyilatkozik meg. Ezért romlanak le még tehetséges publicisták is, mihelyt világnézetük deformálódik. Szabó Lőrinc 1940. június 28-án a Magyarország című lapban cikket írt „a lírai magasságok legfőbb dantei-goethei képviselőjéről”, Stefan George-ról, és azt ünnepelte benne, hogy már 1921-ben megálmodta Hitler, „az egyetlen Vezért, aki segít; a nemzeti fegyelem és áldozatkészség új rendszerét, az új szociális és egyéni erényeket, a né-

**Nem valami jó rend ez sem:
egyenlőtlen esélyekre,
igazságtalanságokra, sőt – Uram
bocsá! – kizsákmányolásra épül fel.
Mégis működik benne a demokratikus
konszenzus nélkülözhetetlen
minimuma. Csurka ezt a konszenzust
mondta fel**

pi lobogó kítűzését s a munkás és diadalmas Új Birodalom megalapítását”. Nem valószínű, hogy George akkor már személy szerint Hitlerre gondolt, „annál kísértebb, hogy húsz év történelmi fejlődése szinte a költő hitéből és moráljából nőtt ki, a valóság – a politika és a gazdaság új hőseinek hallatlan erőfeszítése révén – szinte egészen az ő eszmei követelményei szerint alakult”. Így lesz Szabó Lőrincnél a dantei-goethei szellem inkarnációja a náci Vezér. Goethe egyébként máskor is eszébe jut Hitler-ről. „Ember és államfő, aki minden porcikájában érzi az üllő vagy kalapács goethei parancsát. Művész, aki a sorssal bírkózik, amikor beszél” – így fejezte be beszámolóját a Pesti Napló 1939. április 30-i számában Hitler egyik beszédéről, amelyet személyesen volt szerencséje végighallgatni a Kroll Operában. A Magyarországon is beszámolt erről ugyanezen a napon. Olyan ember beszélt Szabó Lőrinc szerint, aki „polgári vezér és hadvezér egy személyben, aki tengerentúli sugározza energiáját és óriási, tényleges csatákat vív és nyer meg a maga és népe igazáért pusztán azzal, hogy beszél”. Ezek az értékelések a mai olvasó számára már nem politikai, hanem intellektuális rejtélyek. Hogyan válhatott ki a nagyon-okos Szabó Lőrincből ilyen elragadtatást az a borzalmas és ma már csupán komikus paprikajancsi-szónok, aki kiérdemelte Chaplin pontos szatírját, és akit film-szalagok őriztek meg nekünk. És akad itt még egy pszichológiai rejtély is: Szabó Lőrinc 1945-ben naplókban és védőbeszédében, melyeket Birákhhoz és barátokhoz címen a Magvető adott ki 1990-ben, szenvedélyesen tiltakozott a náci Németország iránt tanúsított rokonszenv és az antiszemitizmus vádjá ellen. Honnan vette pátozásához az őszintének tetsző felháborodást? A múltat átalakító képzelet költői munkáját vette igénybe? Vagy a sarokba szorított vadállat kétségbeesett dühét?

Akárhogy is: Szabó Lőrinc Auschwitz és Nürnberg előtt írta, amit írt. De a kötet felelős kiadója, Csurka István fél évszázaddal a háború befejezése után jegyzi meg: „Hitler szónoki képességeiről, módszeréről ír, és nincsen sem ellene, sem különösebben mellette.” „Különösebben”: ki érti ezt? Mit kellett volna szegény Szabó Lőrincnek írnia ahhoz, hogy különösebben Hitler mellett legyen? Például ennél különösebben: „S ha más is van benne, akkor az, úgy hiszem, inkább valami kis feszélyezettség, sőt – tiszteletből mondom – valami gyermekien megnyerő vonás.” Vagy: „Úgy bánik a hangjával, mint egy Saljapin” – ez a vájt fülű zenei hallás sem elég különös? Csurka István Auschwitz és Nürnberg után részesíti megdicsőülésben a költő Hitler-szemléletét. A náci pártiság és a rasszizmus Auschwitz és Nürnberg után másként zuhan a latba, mint előtte. A Hitler-beszédek végső üzenetét füstfelhők írták az égre. A füstből finom anyagok csapódtak le. Amikor 1952-ben Auschwitzban jártam, a tájat, ameddig a szem ellát, kis fehér kövecskék borították. Megvizsgáltam néhányat a tenyeremen, és kiderült, hogy ezek a kövek voltaképpen aprócska csontszilánkok. Egy pillanatra elfogott a vágy, hogy összerakjam belőlük a nagymamát, akit Szombathelyről szállítottak oda.

Ezt írja Csurka: „Ezek az írások még Nürnberg előtt születtek, és a háború végének tébo-lya hiányzik belőlük.” Mire gondolhat? Néhány sorral odébb elárulja: a feltárt haláltáborokra, a háború végének borzalmára, a bűnösség fogalmára. Tehát nem a haláltáborokhoz vezető ideológia és szervezői tevékenység, és nem is maguk a haláltáborok iszonyatosak, hanem az, hogy feltárták őket, és hogy olyan vége lett a háborúnak, amilyen lett, vagyis hogy ország-világ előtt lelepleződött a hitlerjé bűnössége. Szabó Lőrinc érdeme Csurka szerint, hogy megőrzi az utókornak a Hitlerről való gondolkodás azóta betiltott módszerét, azt a módszert, amelyet a vég következtében tiltottak be. A Nürnberg előtti írók rehabilitálja tehát. És aztán kimondja: „Nürnberg után nemhogy nem szűntek meg az emberiség elleni bűntettek, hanem meghatványozódtak.”

E mondat megfogalmazója magát zárja ki abból a rendből, amely a Hitler által földrésztinkre tomyozott romok eltakarítása után Európában kialakult. Nem valami jó rend ez sem: egyenlőtlen esélyekre, igazságtalanságokra, sőt – Uram bocsá! – kizsákmányolásra épül fel. Mégis működik benne a demokratikus konszenzus nélkülözhetetlen minimuma. Csurka ezt a konszenzust mondta fel már 1994-ben, és azóta sokszor, fokozódó cinizmussal. És egyre jobb arcot vágna hozzá azok, akiket hatalmi terveikkel fel szeretne használni. Antall annak idején megkésve, de mégis csak kilökte őt közös pártjukból. Kővér László viszont a hatalom birtokában és áthatva a hatalom megtartásának vágyától nyilvánosan vonzódik Csurka pártjának értékrendjéhez. Szerencsétlen ország vagyunk. Ha Csurka tervei valóra válnak, egy balkáni leprateleppel gazdagítjuk majd földrésztink arcukat.